

Révész Magda

A gyermekvédelmi alapellátás intézménytörténete Magyarországon – 3. rész

Tanulmányom harmadik, befejező részében azt szándékozom bemutatni, hogy a gyermekvédelmi törvény milyen változásokat hozott az alapellátás gyakorlatában, valamint kitérek a gyermekjóléti szolgáltatás fejlesztésének néhány kérdésére.

Kiket véd a gyermekvédelem?

Korábban a gyermekvédelmi törvénykezés olyan helyzetekkel foglalkozott, amelyekben a gyerek érdeke csorbát szenvedett, mert fejlődéséhez családja nem biztosította az egészséges feltételeket. Az 1997. évi XXXI. törvény egyaránt foglalkozik a családjában és családjától elszakítva élő gyerekekkel. Ennek megfelelően a szakemberek alapfeladatává teszi a gyerekek felvilágosítását jogaikról, illetve lehetőségeikről, és fő feladatul tűzi ki a széles értelemben vett prevenciót. A prevenció gyakorlati megvalósulása viszont elsősorban attól függ, hogy – ahogyan ez a családsegítő szolgálatok működésében is kulcsfontosságú volt – mennyi pénz, erő és energia marad a mindenképpen szükséges tűzoltás után.

Korábbi munkám során (nevelési tanácsadóban, majd családsegítőben, 1997 óta pedig gyermekjóléti szolgálatban dolgozva) megtapasztaltam, hogy a nem közvetlenül a tünetekre, a feltárt gondokra koncentrált foglalkozások milyen áttörő változásokat tudnak elérni a gyerekekben és sok esetben a gyerekek családjában.

A nevelési tanácsadóban egyéni terápiával nemigen tudtunk segíteni azoknak a kamaszoknak, akik iskolai magatartási panaszok miatt kerültek a segítő intézménybe. „Összegyűjtöttük” őket, és heti rendszerességgel csoportfoglalkozást tartottunk velük. Az alapellenállás leküzdése után leginkább a felnőttek motivációja volt a téma. Mit miért tesznek a tanárok, a szülők? Mit lehetne tenni, hogyan oldanák meg a problémákat ők? A csoportokon történeteknek két

következménye volt: az egyik, hogy a kamaszok viselkedése érezhetően normalizálódott, a másik, hogy egyre gyakrabban jártak be a nevelési tanácsadóba délutánonként.

A normalizálódó viselkedésváltozás sok gyereknél nem bizonyult tartósnak. Az első kisebb rendbontásra, nem megfelelő hangnemre környezetük élesen, türelmetlenül reagált. Az elmondott történetekben olyan mondatok szerepeltek, mint: „tudtam, hogy előbb vagy utóbb kibújik a szög a zsákból”, vagy „persze, eddig megjátszottad a jó fiút”, „kutyából nem lesz szalonna”. Mindebből a gyerekek azt a következtetést vonták le, hogy a csoport előtti „igazság” helyett – mármint hogy „minden felnőtt igazságtalan” – az az igaz, hogy a csoport, az ott levő felnőttek kivételesek, a többi felnőttre azonban AZ „igazság” továbbra is érvényes.

Nehéz úgy változást elérni, hogy a hét 166 órájában (a csoport idejét leszámítva) a gyerekekkel ugyanaz történik, mint korábban. A jelenség logikus és érthető, minthogy a gyerekek nem véletlenül váltak „zűrös” gyerekekké, s a környezetet nem változtattuk meg azzal, hogy a csoport beindult.

Ekkor döntöttük el, hogy nyáron tábort szervezünk a gyerekeknek. Megnézzük, mit érünk el akkor, ha folyamatosan együtt vagyunk velük, s felnőttként megpróbáljuk megmutatni: másként is lehet viszonyulni hozzájuk.

A táborozás során a gyerekek mindent elkövettek annak érdekében, hogy bebizonyosodjék, mi sem vagyunk mások, mint a többi felnőtt, talán csak nagyobb a toleranciánk. E megmérettetés során végül nem találtattunk könnyűnek, de ez az első tábor biztosan szakmai életem legnehezebb hete volt. Eredményesség szempontjából pedig elmondható, hogy a gyerekek közül néhánynak alapvetően segített.

Pár évvel később a családsegítő szolgálatban, ahol dolgoztam, felmerült a gyerekekkel való kiemelt foglalkozás fontossága. A családsegítőbe túlnyomórészt felnőttek jöttek be segítséget kérni, de e felnőtteknek nagy része egyben szülő is

volt. A családokban pedig akadt bőven magatartási problémákkal, tanulási nehézségekkel küzdő gyerek. Először a kliens családok gyerekeinek tanulási nehézségeivel igyekeztünk kezdeni valamit. Olyan korrepetálást szerveztünk, amely nem elsősorban az óráról órára feladott tananyag megtanulását célozta, hanem tanulási motivációt javított, tanulástechnikát iparkodott elsajátíttatni, illetve az alaphiányokat kívánta pótolni. A szociális munkás a korrepetitor munkájával párhuzamosan foglalkozott a családdal, s időről időre bementek együtt az iskolába, ahol a pedagógusokkal beszéltek a gyerekekről. Igyekeztünk megtörni azt az ördögi kört, amelyben az adott gyerek szerepe a „rossz gyerek” szerep volt. Azt tapasztaltuk, hogy a velünk kapcsolatba került gyerekeknek a viselkedése a többi gyerekkel, továbbá a közösségbe való beilleszkedése is sokszor nehézségekbe ütközik. Gyakran nincs mintájuk arra, hogyan oldják meg konfliktusaikat, hogyan kössenek kompromisszumokat. Párhuzamosan három korosztályi csoportot indítottunk útjára. A csoportok közös alapszabállyal bírtak. Tilos volt az agresszió (szóban és tettben).

A „kicsik” (5–9 évesek) csoportfoglalkozásai manuális tevékenység köré szerveződtek. A gyöngyfűzés, hajtogatás, gyurmázás stb. alatt csevegtünk a világ dolgairól. Mindeközben megtanultak beszélgetni, együttműködni, mások véleményét elfogadni. Megtanulták, hogy a bánatuk elmondható. Általában azt tapasztalták, hogy bánatukkal nincsenek egyedül, a csoportban van olyan gyerek, aki ráismer saját gondjára. A „középsők” (9–12 évesek) a csoporton közösségi játékokat játszottak. Olyan játékokat, amelyben általában több gyereknek kellett közös véleményre jutva szerepelnie. Eközben szintén megtanultak együttműködni, konfliktust kezelni. A „nagyok” csoportjával volt a legtöbb gondunk. Beszélgetős csoportnak indult, de a nagyok, a kamaszok nem tudtak beszélgetni. Eleinte így szerepjátékokat játszottunk, s csak néhány hónap eltelte után vált a csoport beszélgetős csoporttá.

A csoportok első éve végén nyári táborot szerveztünk. Olyan nomád tábor, ahol a játékokon, programokon kívül a fő tevékenység önmagunk ellátása. Bevásárlás,

főzés, mosogatás, tisztálkodás stb. Igyekeztünk minden gyereknek olyan feladatot találni, amely korosztályának, érdeklődésének megfelel. A nomád körülmények elősegítették, hogy nem kellett sok viselkedési szabályt betartatni, „csak” önmagunkra kellett tekintettel lenni, minden szabály közvetlenül a saját érdekeinket szolgálta. Vegyes korosztályú koedukált csoportokat állítottunk össze, nyolcat (ahány napig a táborok tartottak). Vigyáztunk arra, hogy testvérek ne kerüljenek azonos csoportba, s általánosan is törekedtünk arra, hogy a nagyobb testvérek a tábor alatt ne legyenek a kisebbekért felelősek. A csoportok egy-egy nap ellátásáért feleltek, s a tábori játékok, vetélkedők is a csoportok köré szerveződtek. Az első tábor után a tanév során havi egy alkalommal klubot tartottunk, ahová bármely korosztályból jöhettek gyerekek.

Ilyen volt a családsegítő ügynevezett komplex gyerekprogramja, amely tíz éven át tartott. Sok gyereknek hozott alapvető pozitív változást az életében (természetesen nem mindegyiknek). Nekünk, szociális munkásoknak pedig (kudarok és elkeseredettség mellett) azt a tapasztalatot adta, hogy érdemes dolgozni, és lehet segíteni.

A gyerekprogram később családi táborral egészült ki. Ugyanarra a helyre vittünk családokat táborozni, ahol előtte a gyerekek nyaraltak. A táborban családi vetélkedők, a család belső együttműködését fejlesztő programok zajlottak. A családok gyerekei túlnyomórészt gyerektáboros gyerekek voltak. Így a tábor környékét, a tábori felszerelések használatát, a szabályokat sokkal jobban ismerték szüleiknél. Ez pedig azt eredményezte, hogy a családon belüli szerepek teljesen felborultak. A gyerekek magyarázták el szüleiknek (általában a szociális munkásoktól tanult türelmes, megengedő módon), mit hogyan szokás és kell csinálni. Ennek a fordított szereposztásnak néhány családban átütő változás lett az eredménye. A szülő megtapasztalta, gyereke mennyire megbízható, értelmes, s a tábor után is alapvetően másként viszonyult hozzá.

Két példát mondanék el (százat tudnék), hogyan hatott a családokra gyerekprogramunk.

Egyik táborunk után egy anya keresett meg, és elkérte a tábori tojáskrém receptjét, mert a gyerekek „nyígnak érte”. Ebben a családban alapvető gond volt a gyerekek ellátásával. Gyakorlatilag zsíros kenyéren élt a család. A szegénykultúra szabályainak megfelelően, amikor pénz állt a házhoz, néhány napig téliszalámit haraptak a gyerekek a zsíros kenyérhez. Ezért ez az anya korábban részt vett a háziasszony-programban, ahol az egészséges és olcsó táplálkozást próbáltuk elterjeszteni (gyümölcs, szója stb.), de ez az anyát érintetlenül hagyta.

Egy tavasszal egy apa keresett meg, s elmondta, a család úgy döntött, idén nyáron elmennek nyaralni a gyerekekkel. Mivel anyagi lehetőségeik szűkösek, csak akkor tudják tervüket megvalósítani, ha campingeznek, de nincs sátruk, hálósájkjuk, semmi. A gyerekek javasolták, próbáljanak tőlünk a tábori holmiból kölcsönkérni. És a család azon a nyáron nyaralni ment!

Minél nagyobb sikere volt e komplex gyerekprogramnak a családsegítőben, annál többen jelentkeztek résztvevőnek a programokra olyanok is, akik egyébként nem voltak az intézmény kliensei.

Felmerült tehát a kérdés, meddig terjed a családsegítő feladata. Egy 60 000 lakosú településen nem tud (nem tudhat) ellátni minden olyan gyermeket, akinek jót tenne a programba való bekapcsolódás. De elő lehet-e hozakodni azzal: jó lenne, ha a gyerekekkel foglalkozó intézmények mindegyike foglalkozna a gyerekek szabadidő-eltöltésével, szervezne a családsegítőéhez hasonló programokat. Tapasztalatom szerint nem volt olyan fórum, ahol ezt szóvá tenni értelme lett volna. Mert nem volt olyan fórum, amely ezt feladatának tekintette.

Itt az alapvető különbség. A gyermekvédelmi törvény ugyanis minden gyermek védelemre való jogát deklarálva minden lehetséges szervezet feladatává teszi a gyerekek védelmét, jogát arra, hogy az egészséges fejlődéshez minden segítséget megkapjanak. A gyermekjóléti szolgálatnak, mint a gyermekvédelmi törvény

alapintézményének, feladata az intézményeket szembesíteni e funkciójukkal. (Természetesen a törvényi kötelezés nem jelent megvalósulást, de az elmozdulásra való lehetőséget igen.)

Gyermekjóléti szolgálatban dolgozva, jelenlegi munkahelyemen azon igyekszünk, hogy olyan programokat találjunk ki, amelyek mintaként szolgálnak, s reményeink szerint „fertőzőnek” bizonyulnak. Minden tavasszal óvodabajnokságra hívjuk a nagycsoportos óvodásokat korosztályuknak megfelelő csapatversenyre. Óvónőikkel együtt jönnek el a gyermekjóléti szolgálatba. Az elődöntők után a nyertesek a döntőn mérik össze tudásukat. Évről évre nő a jelentkezők száma. Közben mind a gyerekek, mind az óvónők megismerik a gyermekjóléti szolgálatot, annak dolgozóit. Sikert jelez például, hogy az egyik bajnoksági forduló után egy anya jelent meg intézményünkben iskolás fiával, s elmondta, kisebbik gyermekétől hallott rólunk, s elhatározta, hogy a nagyobb gyerek ügyében segítséget kér tőlünk.

A család nélkülözhetetlen, vagy veszélyeztető közeg?

A gyermekvédelmi törvény minden vonatkozásban kiemeli a család fontosságát. Hangsúlyozza a gyerek családban való életre, kiemelés esetén a család-szerű elhelyezésre való jogát, s azt, hogy a gyermekvédelmi rendszer köteles minden támogatást megadni a vér szerinti családnak ahhoz, hogy újra képes legyen a gyereket nevelni.

A törvény egyik legtöbbet emlegetett, kritizált és áldott mondata az, hogy a „...gyermeket kizárólag anyagi okból fennálló veszélyeztetettség miatt nem szabad családjától elválasztani”. (1997. évi XXXI. törvény 7. § (1)) Az elv fontos, kimondása még fontosabb. A „kizárólag anyagi okból fennálló veszélyeztetettség” ritkán fordul elő vegytiszta formában, ezért ez a meghatározás a gyakorlatban igen nehezen használható. Az a család, amely hosszú idő óta anyagi szükségben él, általában összetett „tüneteket” produkál. A rossz lakáskörülmények, a napi megélhetési gondok, a nyomor „megfertőzi” a személyiséget. Gyakran jár együtt

testi, lelki betegségekkel (pl. depresszió), kiábrándultsággal, alkoholizmussal, nemtörődömséggel. A „minden mindegy, úgysem megyünk semmire” életérzés a család motiváltságát, akaratát gyengíti. Így sokszor a szegény családok azt sem teszik meg, ami látszólag nem kerülne pénzbe. Tehát a „kizárólag anyagi okból fennálló veszélyeztetettség” a gyakorlatban ritkán jelenik meg. Ha a törvény betűi helyett annak szellemét tekintjük, az elemzésünk tárgyát képező veszélyeztetettség-meghatározásban: arról a veszélyeztetettségről van szó, amely anyagi gondok talaján jött létre, amely tehát anyagi jellegű szociálpolitikai segítséggel megszüntethető lenne (vagy még inkább megelőzhető lett volna).

Az itt elemzett elv (és a gyermekvédelmi törvény többi újdonságának) gyakorlati megvalósulását vizsgálva mindenekelőtt a jogszabály keletkezésének idejét kell feltétlenül tekintetbe venni. A törvény 1997 novemberében lépett hatályba. Minden szava elvileg attól kezdve érvényes. De érvényre jutása sokszor nagyszabású gazdasági, politikai döntéseket igényel, amelyek megvalósulásához több év szükséges (ilyen a most elemzett is). Máskor az emberek hozzáállásában kell alapvető változásnak bekövetkeznie (ilyen pl. a gyermekbántalmazáshoz való „szülői jog”).

Megállapíthatjuk például, hogy nem sikerült betartani a kizárólag anyagi okból veszélyeztetett gyerek családtól való elvételének tilalmát. Ehelyett az a gyakorlat terjedt el, hogy (ha anyagi nehézség áll a család rossz helyzetének hátterében) a családból való kiemelés kísérelése határozat indoklásaiban általában nem az anyagi ok szerepel, hanem annak következményei. De ennél a formálisnak tekinthető változásnál sokkal lényegesebb újdonság a következő: a nehéz helyzetben lévő gyerekekért felelős önkormányzatnak szembe kell néznie avval, hogy dolga lenne a gyerek családját rossz anyagi helyzetéből kisegíteni. Természetesen a helyi önkormányzat önmagában nem tudja megszüntetni a lakáshiányból, a munkanélküliségből, a képzetlenségből adódó, alacsony jövedelemből fakadó anyagi veszélyeztetettséget. De legalább tudhatja, hogy a gyerek szempontjából szembe kellene néznie vele.

Gyakorlati munkám során talán ebben a vonatkozásban vannak a legfájóbb szakmai tapasztalataim. Rengeteg olyan családdal találkoztam, amelyben a szegénység, a munkanélküliség, a kiábrándult elkeseredettség, a tanulatlanság már olyan visszafordíthatatlan változásokat eredményezett, hogy szociális munkásként nem tudtunk segíteni.

Akadnak azért példák pozitív tapasztalatra is. Egy apa keresett meg minket, s elmondta, hogy a házat, melyben három gyerekével lakik, kiürítik, lebontják, s őt jogcím nélküli lakáshasználóként az utcára tehetik. Az apa évek óta egyedül neveli három pici gyerekét. Még feleségével együtt költöztek ebbe az üres lakásba két gyerekkel azt követően, hogy felesége terhes lett, s az anyai nagyszülők kidobták őket a lakásukból. Néhány héttel később bementek a polgármesteri hivatalba, elmondták, mit tettek és miért. Nem piszkálták őket, ők pedig igyekeztek minden lakáshoz tartozó költséget rendesen fizetni. A harmadik gyerek megszületése után nem sokkal az anya elköltözött, eltűnt, az apa évek óta semmit nem tud róla. A ház lebontása kapcsán előkerültek a lakáspapírok. Minden, a házban lakó család másik lakásba költöztetését intézte a polgármesteri hivatal. Ennek során került felszínre, hogy ez a család jogcím nélküli lakáshasználó, cserelakásra természetesen nem jogosult. A gyermekjóléti szolgálat a gyerekeket védelembe vette. A védelembe vétel oka: a gyerekek veszélyeztetett helyzetben vannak (fenyegető hajléktalanság), a szülő pedig a veszélyeztetett helyzetet megváltoztatni nem tudja. A védelembe vételi eljárás folyamán a gyerekekről beszereztük a pedagógiai véleményeket (iskolából, óvodából). A védelembe vételi tárgyalásra meghívtuk a gyermekvédelmi felelősöket, s a polgármesteri hivatal lakásosztályának munkatársát.

A védelembe vételi tárgyaláson egyértelművé és nyilvánvalóvá vált, hogy a gyerekek veszélyeztetettségét kizárólag a lakáshelyzet bizonytalansága jelenti. A pedagógusok kiegyensúlyozott, problémamentes gyerekekről számoltak be, az apa hosszú évek óta ugyanazon a munkahelyen dolgozik, a lakás költségeit rendesen fizeti, stb. A védelembe vétel feltételei azonban fennállnak: a gyerekek

veszélyeztetett helyzetét az apa megszüntetni nem tudja. A védelembe vételkor szokásos egyéni gondozási-nevelési terv olyan feladatot fogalmazott meg (mindenki megtesz mindent annak érdekében, hogy a lakáshelyzet rendeződjön), melyben kizárólag a lakásosztály munkatársa volt képes tenni valamit. Tett is. A család a kerülettől lakást kapott.

A gyermekvédelmi törvény ebben az esetben megtette a magáét. A kerület megtalálta a megoldást. Így három gyerek kizárólag anyagi okból történő kiemelését a családból el lehetett kerülni.

Ha a gyerek érdekében mégis a családból való kiemelésre kerül sor, „...a gyámhivatal a gyermeket nevelőszülőnél vagy – ha ez nem lehetséges – gyermekotthonban, illetve más bentlakásos intézményben helyezi el...”. (1997. évi XXXI. törvény 77. § (1)) A törvény tehát egyértelműen előnyben részesíti a családszerű elhelyezést az intézményben való elhelyezéssel szemben. Ez mindenképpen újdonság a korábban már tárgyalt 1901-es törvénykezéshez képest.

Mint korábban már érintettem, az 1950-es évektől az a törekvés erősödött fel, „... hogy az állami gondozottak zömét gyermekotthonokban kell elhelyezni. Gyermekotthonokat viszont nem építettek ..., az állami gondozott gyermekeket elhanyagolt, nem e célra készült épületekbe ... telepítették be. (1947-ben még az állami gondozottak 80,4%-a, 1951-ben már csak 54,1%-a, 1959-ben pedig mindössze 24,6%-a nem lakott gyermekotthonban.) ... Így váltak a nevelőotthonok túlszűfoltakká, néhol tömegszállásra emlékeztetővé. ... Az 1960-as évek elején már olyan nagy volt a nevelőotthonokban a zsúfoltság, hogy csak a közvetlen életveszélynek kitett gyermekeket lehetett állami gondozásba venni“ (Hanák, 1978, 27–28. o.) Ennek a folyamatnak jogszabályi hátterét a 2111. számú, 1954-es Minisztertanácsi határozat adta meg, amely előírta, hogy elsősorban intézetben kell elhelyezni az állami gondozott gyerekeket.

A családból való kiemelés a gyermekjóléti szolgálatokban dolgozó szociális munkások gyakorlati munkájának egyik legmegterhelőbb eleme. Korábban a

családsegítő szociális munkások a gyámhatósági előadókra hagyták ezt a feladatot. Előfordult, hogy a gyámhatóságnak jelezték, amikor rendkívül nagy és közvetlen veszélyhelyzetet találtak a családban. De attól kezdve már távol tartották magukat az eseményektől.

Ezzel a gyakorlattal szemben a gyermekjóléti szolgálat szakemberének dolga és felelőssége nem ér véget a veszély jelzésével. A hatósági szakemberek túlnyomórészt a gyermekjóléti szolgálatra hagyják, hogy jelezzon, ha baj van. A gyermekjóléti szolgálaté a felelősség: mikor jelez a kiemelés érdekében, illetve meddig próbálkozik annak érdekében, hogy a kiemelésre ne kerüljön sor.

Gyakori, hogy gyerekkiemelésre úgy kerül sor, hogy a gyermekjóléti szolgálat ezt megelőzően hosszabb ideig próbál a családdal együttműködni, hogy a kiemelést elkerülhessék. Ez pedig azzal a következménnyel jár, hogy a kiemelésre olyan krízis keretében kerül sor, amely hirtelen következik be egy hosszabb, gyakran hullámzó, a tűrhetőség határán „hintázó” folyamat végén. A hirtelen kiemelés pedig azt jelenti, hogy autóba ültetjük a gyerek(ek)et, s nincs más lehetőség, mint a területi gyermekvédelmi szakszolgálat átmeneti otthonába vinni ő(ke)t, ami mindenképpen gyermekotthon, nem pedig családszerű elhelyezés.

A felügyeleti joguktól időlegesen megfosztott szülők jogainak törvénybe foglalása is jelzi: a törvény komolyan veszi (nem csupán szólamként hangoztatja), hogy az átmeneti nevelésbe vétel nem a szülő megbüntetése, hanem olyan intézkedés, amely időleges, célja pedig az, hogy –segítséggel– a szülő és a gyerek kapcsolata, feltételeik újra alkalmassá váljanak arra, hogy a gyerek hazakerülhessen.

A most tárgyalt szempontok összeegyeztetése sok esetben nehéz.

A törvény alapelveit gyakran még nem tükrözi a gyakorlat, pl. nagyon kevés a gyereket fogadni tudó nevelőszülő. Olyan nevelőszülő még kevesebb van, aki testvéreket közösen tudna befogadni. A családszerű elhelyezés elsődlegességét pedig gyakran nem osztják a szülők. Ők általában úgy érzik, a nevelőszülői család inkább jelent „konkurenciát”, inkább magában rejti annak a veszélyét, hogy a

gyakran sokkal jobb lakást és anyagi körülményeket a gyerek majd nem akarja elhagyni, s érzelmileg inkább elszakad tőlük.

Példaként egy háromgyerekes család esetét említem. A szülők állami gondozásban nőttek fel. Két kislányuk született, amikor szociális bérlakást kaptak az önkormányzattól. Az új lakásba született a harmadik gyerekük, egy kisleány. A család állandó anyagi zűrók között élt. A szülők egy-egy aktuális gondjukkal felkeresték ugyan a segítő hálózat egy-egy tagját, de csupán az éppen adott problémájukról beszéltek, gondjaik hátterét, egészségét nem tárták fel senkinek. Budapesti lakásukat értékesítették, s egy községben építettek a szociálpolitikai kedvezményt igénybe véve egy kis házat. Egy alkalommal a szomszédok bejelentése nyomán kiderült, hogy a kisleánnyal az anya nagyon gorombán bánik. Az akkor két és fél éves gyermeket gyakran bezárja a szobába éjszaka, mert egyszerűen nem bírja elviselni.

A kisleány azonnali kiemelésére került sor. Ekkor derült fény arra is, hogy a szülők közti kapcsolat megromlott: az apa gyakran nincs otthon, Budapestre utazik, s volt nevelőotthonában húzza meg magát, amely (mint „jó szülő” az ifjú házaspár felnőtt gyermekét) néhány napig befogadja a házastársi konfliktus elől „hazamenekülő” fiatal. Mindeközben az anya nemigen tud mit kezdeni a három gyermekkel, nem képes a rendelkezésre álló kevéske pénzt beosztani. Nem érzi jól magát a kis településen.. Önmagával sem tud mit kezdeni. A szomszédok a bejelentés után már elmondták mindazt, amit régóta tudtak. A gyermekek korábban is gyakran voltak bezárva a lakásba, élelem, innivaló nélkül (a legnagyobb gyermek öt éves volt). Télen a házban nem lett kész a fűtés, villanykályhával tudtak melegíteni egy szobát, de annak hónapok óta ki volt törve az ablaka. Összefoglalva: a helyzet tarthatatlan volt nem csupán a kisleány, de mindhárom gyermek szempontjából. A többi gyermeket is kiemelték ekkor. A szülők pedig egyszerűen elhagyták a házat, eltűntek.

Az asszony a gyámhivatalban új élettársal jelent meg, egy vidéki nagyvárost jelölt meg új lakóhelyéül. Az apa hajléktalanszállókon élt Budapesten, időnként látogatta gyermekeit. Az elhelyezési tárgyaláson, ahol a szakellátásba került gyermekek jövőjéről volt szó, a szülők kijelentették, nem támogatják a szakemberek által

javasolt lehetőséget, a nevelőszülői családhoz helyezést. Az anya azért, mert ő is otthonban nőtt fel, és azt jónak tartja a gyerekek számára, az apa pedig azért nem, mert a nevelőszülői családnál elképzelése szerint nem tudná olyan szabadon látogatni a gyerekeket, mint az otthonban. A szülők nem hittek abban, hogy véleményük bárki számára fontos lenne.

A szakemberek végső javaslata a nevelőszülői családhoz helyezés, de a szülők ellenkezése miatt a gyámhivatal határozata a gyermekotthonban maradás volt. Az apa számára ez azt jelezte, hogy mégis számít a véleménye, s néhány héttel később megjelent a vidéki községben, hogy dolgait rendezze, a házat rendbehozza, hogy esélye legyen arra, hogy újra nevelhesse gyerekeit. Nem vagyok biztos abban, hogy kitartása is lesz. Az azonban biztos, hogy megértette: a gyermekvédelmi törvény komolyan veszi őt akkor is, ha egyszer szülőként megbukott a vizsgán.

A döntéshozó nem szolgáltatást nyújt, a segítő nem hatóság

Az alap- és szakellátás szétválasztása (a mindjárt részletezendő védelembe vételt leszámítva) a törvény sarokpontjait cövekezi ki. Az *alapellátás* olyan, a család belátásán alapuló segítség elfogadását jelenti, amely a gyerek érdekeinek védelmében a családot célozza. A gyerekeknek, a szülőknek, a családnak joga van a segítséget nem elfogadni. Ezzel szemben a *szakellátás* azt az állapotot rögzíti, amikor a gyereket (ideiglenesen, átmeneti jelleggel, vagy tartósan) családjától elszakítva az ellátóintézmény-hálózat gondozza, neveli, érte felelősséget vállal. A két rendszer között „lebeg” a védelembe vétel, mint ellátási forma. A védelembe vétel az alapellátáshoz sorolható elem abból a szempontból, hogy a szülők szülői felügyeleti jogát érintetlenül hagyja, de a szakellátáshoz tartozik abból a szempontból, hogy nem beszélhetünk a segítség önkéntes, belátáson alapuló elfogadásáról, mivel a segítség el nem fogadása azzal fenyegeti a családot, hogy a gyerek kiemelésére sor kerül.

A két, élesen szétválasztott rendszer egyúttal azt is jelenti, hogy (a központi szerepet játszó gyermekjóléti szolgálaton kívül) az intézményhálózat kétféle. A szülők kérésére nyújtott otthonoszerű ellátás (átmeneti gondozás), amely természetesen nem érinti a szülői felügyeleti jogot, szerződés alapján jön létre, a szülő kezdeményezése alapján bármikor megszakítható, nem történhet azonos intézmény keretében mint a szakellátásban szereplő otthonoszerű ellátás. Korábban a nevelőotthonokban történt az ún. hetesotthoni jellegű elhelyezés. Ez azt jelentette, hogy a nevelőotthonokban együtt voltak (vagy lehettek) az állami gondozottak és azok a gyerekek, akiknek pl. a szülők munkabeosztása miatt hét közben kvázi-kollégiumi elhelyezésre volt szükségük.

A gyámhatóságok munkájának két részre osztása azonban magával hozta, hogy hatósági, hivatali szinten is elvált az alap- és a szakellátás egymástól. Ezen kívül van még egy fontos következménye ennek a változásnak. Tételezzük most fel, hogy egy gyerek ügyében a törvény által „megálmodott” háromlépcsős modell működik. Ez a következő: alapellátás (a gyermekjóléti szolgálat szociális munkása szakszerű személyes segítő szolgáltatást nyújt), majd – amikor ez már nem elég, mert a gondok nem szűntek meg – védelembe vétel, majd – mert továbbra sem javul, hanem romlik a helyzet – a szakellátás igénybevétele. Az ellenőrzés szempontjából ez annyit jelent, hogy míg az alapellátásban a gyermekjóléti szolgálat próbálkozott a segítségnyújtással, védelembe vétel esetén a jegyzői hatáskörben eljáró személy dönt. Amikor a helyzet rosszabbra fordul, a szakellátás veszi kézbe az ügyet. Úgy tűnik, így lényegesen kisebb a hiba valószínűsége, hisz több szakember, több alkalommal olvassa, gondolja végig az egész esetet. Ahhoz, hogy egy gyerek „feleslegesen”, hibás döntés alapján kerüljön el a családjától, három szervezetnek „kell hibáznia”, ami rendkívül valószínűtlen.

A hatósági és a segítő-támogató munka szétválasztásának több „felvonása” volt már. A gyámhatóságok mellett működő ifjúságvédelmi felügyelők személyükben nem voltak ugyan azonosak a döntéshozó gyámügyi dolgozókkal, de ugyanannak a munkáltatónak alkalmazottjai lévén éles különválasztásról nemigen beszélhetünk.

Az ifjúságvédelmi felügyelők hálózatát a nevelési tanácsadók létrejöttének idején szüntették meg. A nevelési tanácsadók – hangsúlyozván az önkéntesség fontosságát a gyerekekkel, családokkal való együttműködésben – csak részben tudták ellátni a gyámhatóságokkal kapcsolatba kerülő gyerekek, családok gondozását. A később részben ezért megalakuló családsegítő szolgálatok sem tudtak együttműködni azokkal a családokkal, amelyek nem voltak rávehetők a segítség elfogadására. A megoldáshoz az kellett, hogy *a gyermekvédelmi törvény előírja az együttműködési „kötelezettséget”* abban az esetben, ha a gyerek érdekei úgy kívánják.

A védelembé vétel az a fajta (a gyerek védelmében nyújtott) segítség, amely a család együttműködését is „kierőszakolja”. A törvény életbelépése előtt meglévő és hozzá leginkább hasonlító védő-óvó intézkedéstől abban különbözik, hogy speciálisan képzett szakember, szociális munkás által nyújtott segítő folyamat ez, nem pedig hatóság által foganatosított intézkedés. A védelembé vétel során a szociális munkás a családdal és a gyerekeket körülvevő szakemberekkel közösen olyan úgynevezett egyéni gondozási-nevelési tervet dolgoz ki, melyben mindenki a közös célért dolgozik, azért, hogy a gyerek helyzete rendeződjön. „Meggyszűnik a hatóságnak az a lehetősége, hogy eseti jellegű kötelezéssel avatkozzon be a gyermek helyzetébe. Ha úgy dönt, hogy – az önkéntes megoldás sikertelensége miatt – hatósági beavatkozásra van szükség, akkor a folyamatos jellegű védelembé vételt alkalmazhatja. A védelembé vétellel a hatóság *tartós* ellenőrzés alá vonja a gyermeket; a gyermek, család segítésére, ellenőrzésére *a gyermekvédelmi szolgálat családgondozóját* rendeli ki. A védelembé vételen belül - a folyamat részeként - szükség esetén sor kerülhet ... védő-, óvóintézkedésekhez hasonló eseti jellegű kötelezésre is” (Dr. Tőke, 1997, 648. o.).

A felelősség értelmezése

A veszélyeztetett gyerek *teljes környezetének felelőssége* van abban, hogy a gyerek kedvezőtlen helyzete kedvezőre váltsón. Ez olyan újdonsága a törvénynek, amellyel mindenki egyetért, mégis kevésbé valósul meg. Azt, amit a törvény ezzel kapcsolatban megfogalmazott (hogy ugyanis a gyerekekkel foglalkozó szakemberek „...kötelesek jelzéssel élni a gyermek veszélyeztetettsége esetén”) az esetek jelentős részében nem annyira büntetőjogi, mint inkább morális előírásként lehet értelmezni, hiszen a veszélyeztetettség jelei nem egyértelműek és nem közvetlenek. A veszélyeztetettség fogalmát lehetetlen minden helyzetre pontosan és egyértelműen meghatározni. Ez pedig azt jelenti, valószínűtlen, hogy a jelzés elmulasztásáért bárkit is felelősségre lehessen vonni. A szakemberek tehát szinte kizárólag a saját lelkiismeretüknek tartoznak felelősséggel, ha elmulasztják jelentési kötelességüket.

Egy délelőtt egy óvodai gyermekvédelmi felelős telefonált a gyermekjóléti szolgálatba, és elmondta: most szerzett tudomást arról, hogy három gyerek napok óta felügyelet nélkül van, anyjuk pedig kórházban. Műtétje lesz a napokban. A családot a gyermekjóléti szolgálat korábban nem ismerte.

A gyerekek szülei elváltak, de közös udvarban, bár külön lakásban élnek. Az anya nagy nehézségekkel küzdve neveli a három kislányt. Hirtelen kórházba kellett mennie. Az orvos egyhetes kórházi tartózkodásra készítette fel az asszonyt. Az anya megkereste a legnagyobb (11 éves) gyerek osztályfőnökét, s elmondta, mi a helyzet. Félt, ha kiderül, hogy neki kórházba kell mennie, elveszik tőle a gyerekeket. Volt férjével nem akart beszélni, mert nem bízott benne. Az osztályfőnök igyekezett megnyugtatni, de ő sem volt biztos abban, hogy ha jelzik a gyermekjóléti szolgálatnak a problémát, akkor nem fog bekövetkezni a gyerekek kiemelése. Ezért a következő mellett döntöttek. Az anya egy hétre előre vacsorát készített a lányoknak, amit berakott a fagyasztóba. A néhány házzal odébb lakó barátnője vállalta, hogy esténként átmegy, és megeteti a gyerekeket. Megbeszélték a lányokkal, bármi problémájuk van akár éjjel, akár nappal, felhívják telefonon az

osztályfőnököt, aki majd segít, vagy átmennek a barátnőhöz. Megállapodtak abban is, nem szólnak senkinek, akkor nem lehet baj.

A legkisebb gyerek éjjel nem tudott aludni, nagyon félt, s az óvónő rákérdezett kialvatlansága okára. Ekkor szólta el magát a kislány, az óvoda pedig azonnal jelzett a gyermekjóléti szolgálatnak. (Külön történet, hogy mi történt korábban ugyanebben az óvodában, de tény, hogy az ott dolgozók megtapasztalhatták: a gyermekjóléti szolgálat munkatársai mindent elkövetnek annak érdekében, hogy ne kerüljön sor kiemelésre, így ők nyugodt szívvel telefonáltak. Tudták, ha egy mód van rá, a gyermekjóléti szolgálat talál megoldást, hogy a gyerekek otthon maradhassanak.) A legnagyobb lány osztályfőnöke nagyon megijedt, amikor kiderült a gyerekek felügyelet nélkül maradása, hisz ő kezdettől fogva tudta, mi a helyzet.

A konkrét ügyet aránylag egyszerű volt megoldani. A barátnő kis rábeszélésünkre odaköltözött a lányokhoz arra az időre, amíg az anya kórházban van. De ennél lényegesebb dolog is történt. Az osztályfőnök megtapasztalta, mi a dolga a gyermekjóléti szolgálatnak, s megértette felelősségét és a gyermekvédelmi törvény e paragrafusának értelmét.

Sok összetevő nehezíti a bejelentés megtételét. Az egyik ilyen, hogy a szakember sokszor maga is bizonytalan, mert nem tudja eldönteni, veszélyeztetettségről, vagy az övétől eltérő életmódról, szemléletről van-e szó. Ilyenkor gyakran kívár, és nem jelez. A másik esetben a szakember érzékeli a veszélyeztetettséget, de kibúvót keres és talál a jelzés alól. Ilyen kibúvó lehet a felelősségmegosztás („más is tud róla, mért pont én szóljak?”). Általános emberi hozzáállás, hogy hajlamosak vagyunk becsukni a szemünket, ha olyasmit látunk, amit nem kellene, s ez a szakemberekben is működik. Sokszor motiválja a bejelentés elmulasztását a félelem. A gyerekkel foglalkozó szakember gyakran tart (és nemegyszer joggal) a szülők, a család haragjától, agressziójától. Feltehetően több ilyen, veszélyeztetésről szóló jelzés érkezne a gyermekjóléti szolgálatokhoz, ha a bejelentő megőrizhetné névtelenségét. Pedig a gyerek érdeke azt kívánná, hogy a veszélyeztetettséget

észlelő személy tudja és akarja vállalni, amit a bejelentésben megfogalmazott, hisz az esetleges segítség is rajta (illetve rajta is) múlik. Nem jut messzire a gyermekjóléti szolgálat szociális munkása, ha úgy kezdi a kapcsolatfelvételt a családdal, hogy nem lehet őszinte, nem mondhatja el, kitől származik az az információ, aminek alapján felajánlja segítségét.

Az évek során ez ügyben többféle közvetett megoldás alakult ki. Az egyik megoldás: ha a gyermekjóléti szolgálat nem reagál a névtelen bejelentésre, a bejelentést tenni akaró megkeresi, s általában meg is találja azt, aki reagál. Ilyen lehet a jegyző vagy a gyámhivatal, esetleg a polgármesteri hivatal valamely osztálya. A másik lehetőség a közösen tett, többek által is aláírt lakossági bejelentés. A harmadikat a gyermekjóléti szolgálat maga hozhatja össze: néhány, a gyerek veszélyeztetettségéről tudó szakembert összehív, s közösen fogalmaztatja meg, mi a baj a gyerekkel, a gyerek körül, ami miatt segítségre, védelemre van szüksége. Az utóbbi két lehetőség csökkenti a bejelentés egyéni felelősségét, így a bejelentőkre irányuló esetleges harag kevésbé fenyegető, egyben pedig az a hozadéka, hogy a gyerek környezetében megindul az együtt gondolkodás. A gyermekjóléti szolgálat sokszor épp a bejelentőkkel tud a későbbiekben a gyerek érdekében együttműködni.

A gyermekjóléti szolgálat mint „karmester”

A gyerekek jól-létének biztosításáért, védelmükért minden esetben az állandó lakóhelyük szerint illetékes gyermekjóléti szolgálat felelős. A gondozást a tartózkodási helyhez legközelebb eső gyermekjóléti szociális munkása végzi. Mit jelent ez a gyakorlatban? A korábbi gyakorlat az volt, hogy a gyerekkel foglalkozó szakember a saját területén ellátta a gyereket, s ha tehetetlennek érezte magát, vagy valami különleges gondot észlelt, jelzett az illetékes gyámhatóságnak. A gyámhatóságnak azután a segítő-támogató munkától a szociális támogatáson, a szülők kötelezésén át a családból való kiemelésig mindenféle cselekvési lehetősége

volt. Hangsúlyozom, hogy a jogszabály fogalmazása szerint a gyámhatóság más segítő szervezet igénybevételét is előírhatta, de a korábban már részletezett, az önkéntesség jelentőségéről kialakult vélemény alapján a segítő szolgálathoz való utalás a gyakorlatban nemigen valósult meg, illetve ha megvalósult is, általában nem segített.

Ha pedig a gyerek (és családja) problémája nem került tovább, azaz a szakember úgy érezte, elbír a gonddal, tud segíteni, általában sose derült ki, ki mindenki foglalkozik még a gyerekkel és a családdal. Előfordulhatott, hogy a védőnő, a gyermekvédelmi felelős és a bölcsőde orvosa is ugyanazzal a családdal, esetleg ugyanazzal a gonddal foglalkozott. Ez pedig nem csupán azért volt baj, mert a segítő szolgáltatások drágák, s nem „kifizetődő” többszörösen segíteni, hanem (szakmai szempontból) elsősorban azért, mert a segítők elképzeléseiket, a családdal való együttműködés mikéntjét, tempóját nem egyeztették össze. A segítő nem tudhatta, mi történt a család és a másik szakember között. A szakemberek általában részproblémákat „kezelték” (pl. a kisgyerek betegességét, a nagyobb gyerek teljesítményszavarát), a család beteg működése pedig nem bomlott ki teljes egészében.

A családjukból kiemelt gyerekek családjának gondozásával pedig elvileg a gyermekotthon családgondozója, illetve nevelője, a gyakorlatban senki, illetve a gyámhatóság foglalkozott. A gyámhatóság időről időre azért került kapcsolatba a szülőkkel, mert dolga volt megállapítani a szülők által fizetendő térítési díjat, s ha a családnak anyagi nehézségei voltak, a gyerek meglátogatása, illetve hazalátogatása ügyében a gyámhatóságtól lehetett támogatást kapni.

Mindez tehát azt jelentette, hogy egyrészt szétagoltan foglalkoztak (a család) a gyerek gondjaival, s ha változott a gyerek helyzete – pl. óvodába, iskolába került, vagy kiemelték a családból (ami egy egyébként sem stabil családnál önmagában is megrázkódtatást jelent), új szakember kezdett foglalkozni velük.

A törvény alapvetően megváltoztatta ezt a helyzetet. Minden, gyerekekkel foglalkozó szakember köteles a gyermekjóléti szolgálatnak jelezni, ha gondot észlel. Mivel a gyermekjóléti szolgálat – szemben a gyámhatósággal – hangsúlyozottan nem hatóság, elvileg hamarabb kerül el a család a segítő szolgálatához. *A gyermekjóléti szolgálat dolga pedig a különböző szakemberek munkájának összehangolása, a segítő folyamat egységessé tétele.*

Mindez igazán jól hangzik, a kivitelezéssel azonban már nehézségek vannak. Mik ezek a nehézségek?

Kétségtől a gyerekek érdekeinek védelmét szolgálja, hogy a gyermekjóléti szolgálatok központi szereplők, koordinátorok lettek. Azért azonban, hogy valóban koordinátorként működjenek, sokat kellett és kell még tenni. A gyermekjóléti szolgálatok elsők az egyenlők között: egyenrangú intézmények, szolgáltatások közti karmester szerepet szán nekik a törvény. De a társintézmények az új szolgáltatást nem fogadták el automatikusan. Ráadásul az összes társintézmény már korábban létrejött az ellátandó területen. Formális és informális kapcsolatok szövődtek. E szövődésben belépésekor a gyermekjóléti szolgálat természetesen „idegen test” volt. Nagyon a különbségek a különböző települések között aszerint, hogy a gyermekjóléti szolgálat milyen tapintatosan tudja kezelni ezt a kérdést, s persze sok minden függ a befogadó közegtől, a korábban is létező intézményektől.

Az egy kézben levő felelősség azt is jelenti, hogy a gyerekről, a családról megszerzett minden információ gyermekvédelmi szempontból egy helyen gyűlik össze. Ennek azoknál a családoknál van különös jelentősége, amelyek sokszor változtatják lakóhelyüket, vagy nem ott laknak, ahova be vannak jelentve. Korábban az ilyen családokban nevelkedő gyerekekkel, ha gond volt, az minden tényleges lakóhelyen előlről kezdődő segítő folyamatot jelentett. A család elkerült a segítőhöz, aki semmit nem tudott az előzményekről, sokszor okmányok sem

voltak semmiről, s amikor a család odébbállt, az új lakóhelyen minden kezdődött előről.

A gyermekjóléti szolgálatok megalakulásával rendeződtek az ilyen ügyek. Minden gyerek esetén van illetékes gyermekjóléti, amelynek feladata a gyerek érdekében mindent megtenni, vagy megszervezni, hogy egy másik szervezet (például a család tényleges tartózkodási helyének gyermekjóléti szolgálata) megtegye, amire a gyerek érdekében szükség van.

Az édesapa követelésére a 14 éves Gyuri ideiglenes elhelyezett lett. Az apa megelégedte fia viselkedését. A fiú lépten-nyomon elemelt valamit az iskolában. Legutolsó „gaztettét” az iskola már nem tolerálta, és feljelentéssel fenyegetődött. Akkor a gyerek a biológia szertárból vitt el néhány igen értékes szemléltető eszközt. Magyarázata: dolgozatot írtak másnap, az eszközöket azért vitte el, hogy otthon tanulmányozhassa.

A fiú története sok mindent megmagyaráz. Gyuri egy távoli kerületben élt apjával és anyjával. A szülők beírták a kisfiút a körzeti iskolába. Az első osztályban a tanítónő a szakértői bizottsághoz küldte a gyereket, ahol megállapították, hogy a gyermek értelmi képességei gyengék. A bizottság áthelyezte őt a kisegítő iskolába azzal, hogy egy év múlva újra meg kell nézni, vajon visszahelyezhető-e normál iskolába. Egy évig járt Gyuri a kisegítő iskolába, majd a szülők kapcsolatának megromlása miatt egy hetes elhelyezést nyújtó kisegítő iskolába került. Két évvel később került újra bizottság elé, s itt megállapították, hogy Gyuri nem értelmi fogyatékos, bár részképesség-zavara (dyslexia) valószínűsíthető. Ekkor a szülők már elváltak, Gyurit a bíróság az apának ítélte. Az anya eltűnt, egyetlen egyszer sem találkozott a válás után a gyerekekkel, az apa úgy tudja, egy évvel később meghalt. Az apa ekkortájt költözött jelenlegi lakóhelyére, s beíratta a kisfiút egy speciális iskolába (ez volt egyben a körzeti iskola), melyben tanulási nehézségekkel küzdő gyerekekkel is foglalkoznak. Ide járt a gyerek egészen addig, míg magatartási és tanulási problémák miatt az igazgató azt nem mondta az apának,

vigye el a gyereket az iskolából, vagy megbuktatják. Az apa egy másik iskolába íratta a kisfiút, ahová aztán az ideiglenes kiemelésig járt.

Amíg az ideiglenes hatályú elhelyezés tartott, Gyurit a szakellátás átmeneti otthonában helyezték el. Ez alatt az átmeneti otthonhoz legközelebbi iskolába járt (ez az iskola befogadó nyilatkozatban vállalta őt). Ott is sok kifogás volt ellene. A szakszolgálat javaslatára Gyuri hazakerült.

A beutalás előtti iskolája nem fogadta vissza. Nem az volt a körzeti iskolája, a körzeti iskolában már négy évvel azelőtt „kitelt a becsülete”. Nem volt a kerületben iskola, amely fogadta volna. Az ideiglenes elhelyezés alatt látogatott iskola a továbbiakban nem akarta fogadni. (A gyerek lakóhelyétől meglehetősen távol is volt.) Mire az ideiglenes iskola megértette, hogy a törvény értelmében fogadni kénytelenek a gyereket addig, amíg nincs másik, három hét telt el. Akkor az igazgató írt egy levelet a lakóhely szerinti jegyzőnek, kérte, helyezze el kerületi iskolában a gyereket. Újabb öt hét telt el, amíg a jegyző iskolát talált a kerületben a gyerekeknek. Gyuri ez alatt az öt hét alatt sem járt iskolába. Az ideiglenes iskola szemet hunyt a hiányzás felett, nem jelezte senkinek a hiányzást (valószínűleg örült, hogy a zűrés gyerek nem jelenik meg).

Gyurit két nap iskolába járás után újra lopáson érték. A gyerek kijelentette, hogy egyáltalán nem akar iskolába járni, és elmondta, azért követi el a lopásokat, hogy az iskolából eltanácsolják. Nagyon jól érzi magát iskola nélkül, nincs szüksége mindarra, amit az nyújtani tud a számára.

Az apa újra a hatósághoz fordult, s kérte a szakellátásba vételt. Gyuri most átmeneti nevelésben van.

Teljes joggal kérdezheti bárki, mi volt a szerepe a gyermekjóléti szolgálatnak ebben az ügyben?

A válasz: asszisztált ahhoz, hogy egy gyerek szakellátásba kerüljön. Az ideiglenes iskolának elmagyarázta a törvényt, és elmondta, mi a lehetősége (a jegyzőhöz

fordulni). A jegyzőnél sürgette az iskolakeresést. Majd tehetetlenül nézte, amint a gyerek a legújabb iskolában is ellehetetleníti magát.

Hogyan lehetséges, hogy az áthelyező bizottság annak idején, az egy év leteltével nem hívta be Gyurit felülvizsgálatra? Hogyan lehetséges, hogy a gyerek a későbbiekben nem jutott el szakemberhez (pszichológushoz), aki segíthetett volna megérteni, miért nem képes Gyuri beilleszkedni az iskolába? Aki segíthetett volna a gyereknek megérteni és megoldani azt, ami bántotta.

Miért nem segített senki a gyereknek a részképességszavar kompenzálásában?

Ki érti, mi ment, mi megy végbe az apában? Aki mára egyetlen dolgot tud: ő mindent megtett a gyerekért, dolgozott éjjel-nappal, hogy megfelelő körülményeket teremtsen, s a gyerek mégis kicsúszott a kezei közül.

A jelzőrendszer

A gyermekjóléti szolgálat tehát központi helyet kapott a gyermekvédelemben. Feladatának ellátásához nélkülözhetetlen az úgynevezett jelzőrendszer működése. Kicsit bonyolult ugyan, de érdemes követni, hogyan írja le a törvény a jelzőrendszer feladatait, együttműködési kapcsolatait:

„17. § (1) Az e törvényben szabályozott gyermekvédelmi rendszerhez kapcsolódó feladatot látnak el – a gyermek családban történő nevelkedésének elősegítése, a gyermek veszélyeztetettségének megelőzése és megszüntetése érdekében – a törvényben meghatározott alaptevékenység keretében

- a) az egészségügyi szolgáltatást nyújtók, így különösen a védőnői szolgálat, a háziorvos, a házi gyermekorvos,
- b) a személyes gondoskodást nyújtó szolgáltatók, így különösen a családsegítő szolgálat, a családsegítő központ,
- c) a közoktatási intézmények, így különösen a nevelési-oktatási intézmény, a nevelési tanácsadó,

- d) a rendőrség,
- e) az ügyészség,
- f) a bíróság,
- g) a menekülteket befogadó állomás, a menekültek átmeneti szállása,
- h) a társadalmi szervezetek, egyházak, alapítványok.

(2) Az (1) bekezdésben meghatározott intézmények és személyek kötelesek jelzéssel élni a gyermek veszélyeztetettsége esetén a 40. §-ban meghatározott gyermekjóléti szolgálatnál, illetve indokolt esetben kötelesek hatósági eljárást kezdeményezni. Ilyen jelzéssel és kezdeményezéssel bármely állampolgár és a gyermekek érdekeit képviselő társadalmi szervezet is élhet.

(3) Az (1) és (2) bekezdésben meghatározott személyek, szolgáltatók, intézmények és hatóságok a gyermek családban történő nevelkedésének elősegítése, a veszélyeztetettség megelőzése és megszüntetése érdekében kötelesek egymással együttműködni.” (1997. évi XXXI. törvény)

A törvény e három bekezdése tehát azt jelenti, hogy a gyerekekkel foglalkozó különböző szakágazatban dolgozó szakemberek (egészségügy, oktatásügy, belügy) mind kötelesek együttműködni a szociálpolitika újonnan létrehozott szervezetével (a gyermekjóléti szolgálattal), amelynek a gyerekek védelme a feladata.

Minden szakágazatnak vannak sajátosságai, s ezek nagyban megszabják a bennük dolgozó szakemberek együttműködését. A gyermekjóléti szolgálatok kialakulásának kezdetén éppen a beidegződések megváltoztatása volt a legnehezebb. Hiába ismerték meg a szakemberek a gyermekvédelmi törvényt, egy-egy ügy kezelése során eleinte a gyámhatóságot értesítették védő-óvó intézkedést kérve. A másik együttműködési nehézség sokkal lassabban és nehezebben oldódik meg. Az egészségügyben dolgozókkal kapcsolatban leginkább a titoktartás terén voltak viták. A gyerekorvosok és a védőnők nehezen adtak felvilágosítást. Gyakran szembesültek azzal a kérdéssel, hogy hol van az a pont,

amikor a gyerek érdekében adhatnak még információt külső szakembernek. (A kötelezően kitöltendő adatlapok között van egy, amely a gyerek egészségügyi adatait tartalmazza, s amellyel kapcsolatban különösen élesre fordult a vita.) A védőnők az utóbbi évtizedekben túlléptek az egészségügyi gondozáson, mentálhigiénés tanácsaikkal, a családok gondozásával is foglalkoztak. Ezért érthető, hogy gyakran az utolsó pillanatban jeleztek a gyermekjóléti szolgálatnak, akkor, amikor már nemigen lehetett hathatósan segíteni.

Egy védőnő személyesen kísért el egy fiatalasszonyt az egyik gyermekjóléti szolgálatba. Az asszony egy karonülő gyerekekkel kérte a szociális munkás segítségét. Elmondta, nem bírja tovább férje agresszív viselkedését, elhagyta őt, s most nincs hol aludnia a picivel. Kiderült, hogy a védőnő hónapok óta tud a házaspár veszekedéseiről, de eddig mindig elsimultak a gondok. Most, hogy az asszony megelégedte helyzetét, a védőnő már nem tud segíteni.

A gyermekjólétiben dolgozók gyakran kifogásolták ezt, úgy érezvén, ha korábban érkezik a jelzés, talán az alapellátásban megoldható lett volna a gond. Ez viszont sértette a védőnőket. Úgy érezhették, a gyermekjóléti szolgálat szakembere többnek, jobbnak tartja magát, ha azt feltételezi, a védőnőnél hathatósabb segítséget tudott volna nyújtani. Pedig az időben történő jelzés általában nem is azért fontos, hogy a jelző személynél kompetensebb szakember „kezébe” kerüljön át az eset, hanem azért, hogy a gyermekjóléti szolgálat szociális munkásának koordinálásával megindulhasson egy, az összes érintett szakember által közösen meghatározott, összehangolt, komplex segítő folyamat.

A védőnőkhöz hasonlóan óvodák vezetői is saját intézményükön belül próbálták megoldani a családokban jelentkező gondokat. Amikor a gyermekjólétinek jeleztek, általában már nagy volt a baj. Az iskolákban – ahol a gyermekjóléti szolgálat szakemberének legközvetlenebb kapcsolata a gyermekvédelmi felelősökkel van – alapvetően más volt a helyzet. Egyrészt sokszor érződött, hogy az iskolák a „problémásnak” bélyegzett gyerekekkel való foglalkozást át kívánták adni az „úgyis a zűrös gyerekekkel foglalkozó” gyermekjólétinek, másrészt

gyakran volt érezhető az is, hogy a gyermekvédelmi felelős nehéz helyzetbe kerül, mert nemigen tudja, kivel legyen lojális. Az iskola belső feszültségeit, a pedagógusok közötti egyet nem értést érezhették a gyermekjóléti szolgálat szakemberei sok esetben az egyes gyerekek gondjai mögött, de a gyermekvédelmi felelős, mint az iskola alkalmazottja, nehezen számolt be ezekről.

A gyermekjóléti szolgálatok működésének első időszakában a jelzőrendszer működésével kapcsolatban általánosan jelentkező nehézség az információk kiadása volt. A gyerekekkel foglalkozó szakember (védőnő, gyermekvédelmi felelős) azt igényelte volna, hogy jelzése titokban maradjon, ne derüljön ki, hogy ő „jelentette fel” a családot. Hosszabb idő elteltével értették meg, mennyire fontos, hogy a szülők még a jelzés elküldése előtt tudják, mi készülődik a gyerek érdekében. Pedig ez a záloga annak, hogy a családban megértsék: nem valamiféle retorzióról van szó, nem arról, hogy nevelésüket csődnek nyilvánítják majd, hanem olyan segítő folyamatról, amely a gyerek és az őt nevelő család érdekeit szolgálja.

A gyermekjóléti szolgáltatás fejlesztésének néhány kérdése

Visszatekintés

A gyermekjóléti szolgálat a gyermekvédelem magyarországi történetében az első olyan intézmény, amelyet nem spontán kialakulását követően törvényesítettek, hanem a törvényhozás hozott létre. Tekintsük most át és foglaljuk össze a gyermekvédelem intézménytörténetének fő vonalait!

Az első nevelési tanácsadók 1959-ben kezdtek működni, majd 1968-ban a fővárosban, 1972-ben országosan jogszabály szentesítette létüket. Az eredeti elképzelés az volt, hogy a nevelési tanácsadók az oktatási intézmények és gyámügyi hivatalok „kiszolgálói” legyenek, az ott jelentkező pedagógiai, nevelési nehézségeket „beutalásos” rendszerrel csökkentsék. Ezzel szemben tulajdonképpen a kezdetektől csupán két kötelező feladatot látnak el. Az egyik az iskolaérettségi

vizsgálat, a másik a gyámhatóságoknál jelentkező láthatási ügyekben való szakmai segítségnyújtás. Talán az eredeti elképzelés maradványa a nevelési tanácsadókban dolgozók pedagógus státuszba történő besorolása, ami jelenlegi működésükben tulajdonképpen teljesen indokolatlan. Az első országos jogszabályi szabályozásban leírtak szerint a nevelési tanácsadó „a gyermek- és ifjúságvédelem szerves része, a megelőzés fontos eszköze”. A nevelési tanácsadónak „szorosan együtt kell működnie a nevelési, az oktatási és az egészségügyi intézményekkel, a gyámhatósággal, valamint a pályaválasztási tanácsadó intézettel”. Feladatai között a miniszteri utasítás előírja az iskolával-óvodával való együttműködést az oktatási intézmény egyedi és általános tevékenységét illetően (pl. szabadidős tevékenység megszervezése), szakvélemény és szaktanács adását a gyámhatóságnak, állami gondozásba vételre, más szervhez való irányításra vonatkozó javaslattételt. A nevelési tanácsadók azonban – szakmai érvekkel alátámasztott vitákban – kivívták az önkéntesség érvényesülését, azt, hogy a gyerekekkel foglalkozó intézmények a gyereket, illetve szüleit győzzék meg arról, hogy szükségük van a segítségre, s a gyerekek (családok) csak akkor kerültek nevelési tanácsadóba, ha a segítség kérésére, elfogadására képesek voltak. A szakmai elvek, értékek alapján megvalósított gyakorlatot legitimálta az 1987-es jogszabály, amely már a pedagógiai, pszichológiai tanácsadást, terápiát, családgondozást tette a nevelési tanácsadók feladatává. Szakvélemény adását az iskolaérettségi vizsgálatok elvégzésére redukálja. E jogszabály külön is hangsúlyozza a saját elhatározásból való igénybevétel elsődlegességét.

A családsegítő szolgálatok jogi szabályozás nélkül, a társadalmi beilleszkedési zavarok kutatásának eredményeként, a települések önkéntes vállalása alapján (bár központi támogatással) jöttek létre. Nyolc évig működtek így, s amikor 1993-ban a szociális törvény meghatározta tevékenységüket, akkor a jogalkotók már a létező szakmai civil szervezetekkel tárgyalhattak a szabályozásról. A családsegítő szolgálatok indulásuktól kezdve az önkéntes igénybevétel alapján szerveződtek. Jogi szabályozásuk is ezt legitimálta egészen 1996-ig, amikor megállapította, hogy

a „települési önkormányzat rendelete az aktív korú nem foglalkoztatott személy esetében a rendszeres szociális segély megállapításának, folyósításának feltételeként a családsegítő szolgálattal ... való ... együttműködési kötelezettséget írhat elő”. Ez pedig azt jelenti, hogy a szakmai alapelvek egyik alapeleme dőlt meg, illetve vált túlhaladottá.

A gyermekjóléti szolgálatok, szemben a korábbiakkal, a gyermekvédelmi törvény megjelenése után, annak nyomán jöttek létre, szervezetüket kezdettől fogva ez a törvény szabályozta. Meg kell itt említenem, hogy a törvény megjelenése előtt már voltak olyan intézmények Magyarországon, amelyeket specializált gyermekjóléti szolgáltatókként tartottak számon. Mindegyikük iskolai szociális munkásokat foglalkoztató szakmai közösség volt, bár az egyik (később, de jóval a gyermekvédelmi törvény megszületése előtt) bővítette tevékenységét, s egy családsegítő szolgálat elkülönült egységeként működve kizárólag gyerekes családok elsősorban gyerekekkel kapcsolatos problémáival foglalkozott. A gyermekjóléti szolgálatok tényleges és törvényileg szabályozott működése gyakorlatilag vagy egyazon időpontra esik (1997. november 1., amikortól a törvény előírja), vagy a települések később hozták létre azokat, akkor, amikor hiányuk már mulasztásos törvénysértést jelentett. Még éppen csak eltelt az első év a gyermekjóléti szolgálatok működésében, amikor – tulajdonképpen a gyakorlatban dolgozó szakemberek megkérdezése nélkül – egy új rendelkezés új feladategyüttest fogalmazott meg a gyermekjóléti szolgálatokban dolgozók számára. Talán azért nem egyeztetett a törvényhozás a szakemberekkel, mert az intézmény már eleve törvényben meghatározott elvek és előírások nyomán jött létre? *A gyermekjóléti szolgálat tehát már olyan alapellátást végző intézmény, amely nem egyszerűen létrejött, hanem amelyet a létrehozó születésében szabályoz, létrehozza azt és leírja, hogyan működjön, majd időről időre kisebb-nagyobb változtatásokkal, bővítésekkel módosítja tevékenységét.*

A gyermekvédelmi törvény újdonságából, a gyakorlati munka összecehszolatlanságából – a dolog természeténél fogva – számtalan megoldatlan

gond, rendezetlenség fakad. Ezek közül választottam ki néhány olyat, amelyet lényegesnek tartok és tárgyalásra a továbbiakban kiemelek.

A lépcsőzetesség elve „visszavág”

A gyermekvédelmi törvény a gyerekek jólétét elősegítendő állítja fel a gyermekjóléti szolgálatokat. Az intézmény működésének kívánatos elveit így lehet összefoglalni: a szociális segítség legfőbb alapelve legyen az önkéntesség. A gyerekek és családjának legyen módja belátni, hogy gond van, tudja önként elfogadni a segítséget, s a gyerek veszélyeztetettségének enyhítésére, illetve megszüntetésére irányuló erőfeszítéseket a segítő folyamatban részt vevők közösen akarják és végezzék el. Mindenki tegye meg azt, amit képes megtenni annak érdekében, hogy a gondok enyhüljenek. E közös munka legyen tervszerű, s menjen végbe a gyerek és családja, valamint a segítő(k) közti szerződés alapján. Ebben a (szóban vagy írásban kötött) szerződésben bontsák részekre a teendőket, mindenkinek legyen meg a maga feladata, felelőssége. Ha pedig az önkéntességen alapuló közös munkával a gyerek veszélyeztetettségét nem sikerül enyhíteni, illetve megszüntetni, akkor a gyermekjóléti szolgálat szociális munkása tegyen javaslatot a védelembe vételre. Érdeemes itt pontosan idézni a törvényt: „Ha a szülő a gyermek veszélyeztetettségét az alapellátások önkéntes igénybevételével megszüntetni nem tudja, vagy nem akarja, de alaposan feltételezhető, hogy segítséggel a gyermek fejlődése a családi környezetben mégis biztosítható, a települési önkormányzat jegyzője a gyermeket védelembe veszi.”

Védelembe vétel esetén a jegyző tárgyalást hív össze, amelyen a család, a gyermekjóléti szolgálat és az ügyben érintett szakemberek közösen beszélnek meg, mit kell a gyerek érdekében tenniük. Határozat születik a megteendő lépésekről, majd e határozat alapján elkészül az úgynevezett egyéni gondozási-nevelési terv. Ez a tárgyaláson elhangzottak alapján rögzíti, kinek mi a feladata.

Újra a törvényt idézem: „Ha védelembe vétellel a gyermek veszélyeztetettségét megszüntetni nem lehet, a gyermek érdekében a gyermekvédelmi gondoskodás más módját kell választani.” A gyermekvédelmi gondoskodás más formái: a családba fogadás, az ideiglenes hatályú elhelyezés, illetve a nevelésbe vétel. Azaz: ha a védelembe vétel nem hatékony, a gyereket ki kell emelni családjából. Ez a gyermekvédelem háromlépcsős segítő rendszere (alapellátás, védelembe vétel, szakellátás).

Az állam alkotmányos kötelessége, hogy segítsen, ha a gyerekekkel súlyos gond van. Nem hagyhatja, hogy a szülők vagy bárki más megakadályozza ezt a segítségnyújtást. Az állami segítségnyújtás elve azonban számos gyakorlati problémát vet fel, melyek közül itt kettőre hívom fel a figyelmet.

Az egyik problémát az okozza, hogy a törvény nem megengedő („a gyermek érdekében a gyermekvédelmi gondoskodás más módját *kell* választani”). Ezért *a védelembe vétel sajátos csapdaként működhet*. Védelembe vételre kerülhet sor olyan esetben, amikor a gyereket körülvéő család annyira súlyosan veszélyezteti a gyereket, hogy tudható: ha nem következik be jelentős változás, előbb-utóbb ki kell emelni a gyereket ártó környezetéből. De védelembe vételre más indok alapján is sor kerülhet. Amikor a család elutasító, amikor nem fogadja el a szakember segítségét, akkor a hatósági „kényszerítés” az együttműködés vállalását szolgálhatja. Ilyen esetben, amikor tehát az együttműködés megtagadása miatt kerül sor védelembe vételre, nem mindig annyira súlyos a gond, hogy az indokolná a gyerek kiemelését a családból. De mivel a gyerek védelembe vételére sor került, a kocka el van vetve. Ha a veszélyeztető körülményt nem sikerül elhárítani, a gyerek kiemelésére „automatikusan” sor kerül.

Az alapellátás – védelembe vétel – szakellátás hármasa könnyen használható, sok vonatkozásban megfelelő modell. Az önkéntességet preferálja, de együttműködés hiányában sem válik a segítő eszköztelenné. Nyílttá teszi és deklarálja, hogy a gyermekjólétis szociális munkás mindvégig a gyerek hosszú távú érdekeit tekinti elsődlegesnek. A veszély abban rejlik, hogy *a modell az egyediséggel nemigen tud*

mit kezdeni. Könnyen elvész az egyes gyerekekkel kapcsolatos alapkérdés: vajon akkora és olyan-e a baj, hogy rendeződés híján valóban a gyerek érdekét szolgálja a családból való kiemelés?

A másik problémakör a szakemberek gondolkodásmódjában rejlik. Az utóbbi időben több helyről hallani azt, hogy az igazán jól működő alapellátó rendszer betartja a lépcsőzetességet, egy szakellátási intézkedés akkor igazán megalapozott, ha azt védelembe vétel előzte meg. Félő, hogy a statisztikába bekerül egy olyan mutató (a gyermekjóléti szolgálatok minőségének mutatójaként), hogy elég kevés-e az előzmény (védelembe vétel) nélküli családból való kiemelés. Ez pedig veszélyes mutató lenne. Az emberek, családok igen sokfélék. Vannak köztük sokan, akik rettegnek mindenféle hatóságtól. Együttműködnek a szociális munkással, a védelembe vételnek pedig semmi értelme nem lenne azon kívül, hogy borzasztóan megijednének a szülők. Vannak ugyan gondok a családban, esetleg súlyos gondok, de mégsem indokolt a gyereket védelembe venni, hiszen csak hátránnyal járna, semmilyen előny nem származna belőle. Ha a legkörültekintőbb segítségnyújtás ellenére mégis sor kerül a gyerek kiemelésére, „szó érheti a gyermekjóléti szolgálat háza elejét”, amiért nem tartották be a háromlépcsős modell segítő rendszerét. Visszaüt az alapvetően jó elgondolás, mert már nem a gyerekekről, segítségükről, érdekeik védelméről, hanem egy merev rendszer kiszolgálásáról van szó. Ez pedig nem szolgálja a gyermekvédelmi törvény egyik legalapvetőbb elvét, az egyes gyerekek érdekeinek mindenek feletti védelmét.

A következő példa azt igyekszik illusztrálni, hogy még az egyértelműnek látszó jelzések esetén (mint amilyen a gyerekbántalmazás) sem szabad panelekben gondolkodni.

Telefonhívás érkezett egy óvodából a gyermekjóléti szolgálatba: a nagycsoportos Lacikán verés nyomai láthatók, mit tegyenek. A gyermekjóléti szolgálatnak nincs választása, láttelelet (illetve ambuláns lapot) kell csináltatni, s ha tényleg

bántalmazás van a háttérben, ki kell emelni a gyereket a családból, s ideiglenes hatályú elhelyezése alatt (30 nap) utánajárni, mi történjen a továbbiakban.

„Brutális szülők” – összegzi a gyermekjóléti szolgálat a történeteket.

Amikor a szolgálat munkatársai bementek Lacihoz az óvodába, hogy orvoshoz vigyék, felhívták telefonon a szülőket. Az anya berohant az óvodába, jelenetet rendezett. Laci – anyja kiabálását hallgatva – csak ennyit mondott. „De hát tudtuk, hogy ez lesz!”

Az anya nem ment el a gyerekekkel és a gyermekjóléti szolgálat munkatársaival az orvoshoz. Amíg a gyerek és a kollégák a kórházban vizsgálatra vártak, Lacika csacsogott: ilyen villanyvezetékot szereltünk az apuval, itt voltunk, ezt játszottuk, erről beszélgettünk.

Amikor elmagyarázták a hatéves kisfiúnak, mi fog vele történni és miért, csodálkozott, s próbálta megtudni, tényleg komolyan úgy van-e, hogy a gyerekeket nem szabad verni, pedig ő tényleg rossz volt. Megértve az új gyermekvédelmi törvény lényegét, összefoglalta a segítők teendőit: hívjátok fel az apát, mondjátok el neki, amit nekem, akkor ő is tudni fogja, aztán vihet is haza.

Laci az ideiglenes elhelyezés alatt a gyermekotthonba egyáltalán nem illeszkedett be. Különhúzódott a többi gyerektől, és várta, hogy hazavigyék. Nem volt különösebben türelmetlen, evett, ivott, aludt, de minden pillanatban jelezte, ő nem tartozik a többi gyerek közé.

A gyermekbántalmazás háttéréből kibomló történet:

Az apai nagymama nyugdíjas dadus, nagypapa leszázalékolt és a család irányítója. Az apa náluk lakott (és lakik) kizáró gondnokság alatt lévő feleségével, akinek ő a gyámja. Az apa egy galvánüzemben dolgozott sok éve, majd bőrbetegség miatt elvesztette állását. Munkanélküliség, tétlenség, tehetetlenség lett úrrá életén, egyre gyakrabban itta le magát.

Megszületett az első gyermekük, Lacika, majd két évvel később Erzsike. Amikor Erzsi néhány hetes volt, a nagypapa váratlanul meghalt. A család hirtelen szétesett.

Erzsike néhány hónapos volt, amikor orvoshoz vitték, aki bántalmazás gyanújával feljelentést tett. Az ítélet: az apa két év börtönt kapott öt évre felfüggesztve. Nem volt bizonyítható, ki bántalmazta a kisbabát, de az apa így is, úgy is felelős.

A nagymama nem sokkal ez után elköltözött a családtól. A szomszéd kerületben vállalt házvezetői állást, a család kisbabájára vigyázott, ott is lakott a családdal.

Az apa egyre kevésbé tudott úrrá lenni feladatain és a pénztelenségen. Feleségére, kisfiára felügyelni, s emellett támasz (anya) nélkül élni.

Gyakran italozott, feleségével, kisfiával türelmetlen volt, sokszor eljárt a keze.

Így történt a kiemelés előtti napon is. Hirtelen elszakadt a nyomor évek óta feszülő húrja („tudtuk, hogy ez lesz”).

Új intézmény mint koordinátor

A gyermekjóléti szolgálatok feladata, hogy az adott település gyermekvédelmi rendszerének központjai legyenek. Miben is áll ez a központi szerep?

Az egyes gyerek szintjén

- koordinálja a nehéz helyzetben élő gyerekek (családok) körül működő szakemberek tevékenységét,
- indokolt esetben társintézményt kér fel arra, hogy a gyerekeknek vagy a családnak nyújtson ilyen vagy olyan szolgáltatást,
- véleményt kér az általa segített gyerekek helyzetének teljesebb megismerése céljából a különböző területeken a családdal kapcsolatba kerülő szakemberektől (védőnő, háziorvos, pedagógus, stb),
- esetmegbeszélést hív össze, ha indokoltnak látja.

A település szintjén

- évente tanácskozást szervez a település gyermekvédelmi helyzetének, illetve egy-egy helyben jelentős, gyerekeket érintő témának az áttekintésére,
- az önkormányzati testület számára minden évben összefoglalja, hogy a település gyermekvédelmi rendszerében milyen lényeges gondok merülnek fel, milyen teendők elkerülhetetlenek, melyek a megoldatlan problémák stb.; értékelését elküldi az országos módszertani intézetbe.

A gyermekjóléti szolgálat „első az egyenlők között”. Helyzetéből következik tehát, hogy a szolgálat értékkel, elemmez, kritizál. A település számára tükröt tart arról, ami nem működik, vagy mi nem működik jól. A gyerekek érdekeit szem előtt tartva saját fenntartójának együttműködő partnerei gyenge pontjaira mutat rá.

A helyi gyermekvédelmi rendszer kritikája – a dolog természeténél fogva – gyakran érinti más szakterületek intézményeit, szervezeteit (elsősorban az egészségügyi, illetve oktatási, művelődési területen). A jól működő, éves összefoglalójában igazán és mélyen a gyerekek érdekeit kifejező és képviselő, így élesen kritikus gyermekjólétis kritikákat könnyen illetik a „saját fészkébe piszkít” váddal. A helyi igények kielégítése, a gyerekek és családok igényeinek, szükségleteinek minél teljesebb ismerete és kielégítése nem egy települési, az önkormányzat által fenntartott intézmény feladata lenne, hanem egy helyi szociálpolitikát és a szolgáltató szervezetek tevékenységét összefogó szakértői managementé (közösségé).

A bizalom határai

A gyermekvédelmi törvény elválasztotta a szolgáltatást a döntéstől, és az alapellátást a szakellátástól. Ezek a különválasztások arra „kárhoztatják” a

szakembereket, hogy mások véleménye alapján, mások szakértelmében bízva döntsenek, illetve tegyenek javaslatot.

Korábban a gyámhatóság munkatársai döntéshozók és végrehajtók is voltak egyben. Gondoztak, magatartási szabályokat írtak elő, berendelték a gyereket, szülőket, a lelükre beszéltek, családot látogattak, ellenőriztek, majd saját tevékenységük alapján meghozták döntésüket. Kiemelték a gyereket a családból, vagy éppen hazaengedték, újabb szankcióval sújtottak, vagy lezárták a saját maguk indította eljárást, stb. Ma a jegyzői hatáskörben eljáró szakemberek a gyermekjóléti szolgálat szociális munkásának javaslata alapján döntenek. A gyermekjóléti javaslatát megalapozottnak tartják és az abban foglaltakkal megegyező döntést hoznak, vagy megalapozatlannak ítélik azt, és elvetik. Nem gondolnak, nem nyújtanak szolgáltatást, hanem információk alapján és legjobb tudásuk szerint döntenek. A gyámhivatal szakemberei hasonlóan járnak el a területi gyermekvédelmi szakszolgálat, illetve a gyermekjóléti szolgálat javaslatai alapján. A területi gyermekvédelmi szakszolgálat munkatársai is túlnyomórészt a gyermekjóléti szolgálat véleménye alapján ismerkednek meg egy-egy gyerek ügyével, a gyerek előtörténetével. Indokoltnak vagy indokolatlannak tarthatják a gyerek családból való kiemelését. Elismerhetik, vagy tagadhatják, hogy a gyermekjóléti szolgálat mindent megtett a kiemelés megelőzésére.

Ha van a szakmai szervezetek között bizalom, alapvetően elfogadó attitűd egymás iránt, még az elkerülhetetlen szakmai összeütközések, nézetkülönbségek is aránylag könnyen megbeszélhetők. Amikor azonban nincs meg a bizalom, óhatatlanul a családok sínylik meg a kizárólag a szakemberek közötti feszültséget.

A gyerekekkel kapcsolatos bármilyen fontos döntést hozó megbeszélésen szükségszerűen részt vesz a gyerek (és) családja. Amióta a gyermekvédelmi törvény alapján dolgozunk, számos olyan vita zajlott, ahol a különböző gyermekvédelmi szervezetek szakemberei egymást hibáztatták, illetve kölcsönös

bizalmatlanságukat fejezték ki. Pedig ez semmiképpen nem tartozna a bajban levő családra.

A gyámhatóság jelzése nyomán került a szolgálat látóterébe a család. A gyámhatóság lakossági bejelentést kapott több lakó aláírásával. A bejelentés szerint egy családban, Balogéknál szörnyű dolgok történnek. A két gyerek esténként a téren van egy nagy kutya, amelyet pórázon tartani nem bírnak. A lakásból sokszor hallatszik ki veszekedés, kiabálás, a lakók úgy vélik, rosszul bánnak a gyerekekkel, verik őket.

A gyámhatóság kérdése: szükség van-e védelembe vételre, veszélyeztetett helyzetben él-e a két gyerek.

A család ellenségesen fogadta a gyermekjóléti szolgálat jelentkezését. Balogné szerint a házukban lakók közül jónéhányan igazságtalanul vádaskodnak. Magyarázatauk szerint ennek az az oka, hogy nem nézik jó szemmel, hogy ők örökbefogadtak, illetve nevelőszülőként nevelnek gyereket. Így derült ki: a családban nevelkedő egyik gyerek (Judit) örökbefogadott, a másik (Gergő) tartós neveltként nevelkedik náluk. Őt is örökbefogadási szándékkal vették évekkel ezelőtt magukhoz, de aztán lemondtak szándékukról, mert Gergőről kiderült, hogy epilepsziás, s nem akarták a beteg kisfiút nevükre venni, örökbe fogadni.

Az asszony gyanakvó, zárkózott, beteges. Sokféle betegségről számol be, de beszéde érthetetlen, nem derül ki, mi a baja. Gyesen van otthon a krónikusan beteg kisfiúval. Az apa egy vállalati konyhában dolgozik, hentes.

A kislány 10 éves, 3. osztályos. A kisfiú most megy iskolába. A gyerekek zárkózottak, láthatóan bensőséges kapcsolatuk van Balognéval.

A szociális munkás megkeresi a nevelőszülői tanácsadót, aki a területi gyermekvédelmi szakszolgálat munkatársaként a nevelőszülői családdal tartja a kapcsolatot. A nevelőszülői tanácsadó a családon belüli harmonikus kapcsolatról számol be. Elmondja, hogy az asszony tényleg gyanakvó és ellenséges, ám szereti a

gyerekeket, nincs velük nagyobb gond. Az „ügyet” a szociális munkás lezárja nyárra azzal, hogy ősszel még utánakérdez az iskolában, van-e gond a kislánnyal.

Ősszel az iskola tájékoztatta a szolgálatot arról, hogy a kislánnyal problémák vannak. Nyugtalan, mézesmázos a tanárokkal, de a hátuk mögött mutogat rájuk, provokálja a társait. Viselkedésével és szavaival is folyton a gyerekek tudtára adja, hogy ő külön náluk, s külön megtiszteltetésnek vehetnék, hogy leereszkedik hozzájuk. A gyermekvédelmi felelős elmeséli, hogy évek óta gondjaik vannak Judittal s Balognéval. Az asszony több esetben vádolta meg az iskolát avval, hogy a tanárok szemet hunynak, ha Juditot az osztálytársai megverik. Ilyenkor Balogné orvoshoz viszi a gyereket. Az orvosi ambuláns lapon az szerepel: „az anya elmondása szerint a gyereket osztálytársa megverte, ezért ...” Ilyenkor Balogné az ambuláns lapot lobogtatva hangoztatja, hogy már az orvosok is látják, az iskolában hogyan bánnak a gyerekekkel. Kiderül az is, hogy a frissen az iskolába került kislánnyal is gondok vannak, de azt nem a gyermekjólétinek, hanem a szakszolgálatnak jelezték.

Mivel az anya továbbra is ellenséges, megtagadja az együttműködést, a szociális munkás védelembe vételre kénytelen javaslatot tenni.

A történet következő fejezetének semmi köze a családdal, az csakis a gyermekvédelemről, a törvényről és a szakemberekről szól.

Az alapellátás szerint (ez a gyermekjóléti szolgálatot jelenti) alapvető gond van a családdal, a családban. A védelembe vételi javaslat azt jelzi, hogy a kislány veszélyeztetett, s a veszélyeztető tényező ebben a konkrét esetben a család maga.

A szakellátás szerint (ez a szakszolgálatot jelenti) a családdal nincs gond. Nem is lehet gond, hisz akkor a tartós nevelt gyerekek nem volna szabad a családban lennie. Ha tehát bebizonyosodik, hogy a családdal mégiscsak gond van, az is bebizonyosodna egyben, hogy a nevelőszülői tanácsadó (akinek dolga lenne nyomon követni, gondozni a nevelőszülőnél nevelkedő gyerekeket) felületesen, figyelmetlenül dolgozott. A nevelőszülői tanácsadó tehát azt hangoztatja, hogy az

iskola és a gyermekjóléti szolgálat bolhából elefántot csinál, indokolatlanul problémát jelez ott, ahol nem olyan nagy a baj.

A szakemberek mindegyike kitart a véleménye mellett, amely egymásnak ellentmondó. Hol a gyerek mindenk felett való érdeke? Ki dönti el, hogy kinek van igaza? Végül: ki a felelős, ha baj történik a családban?

Fluktuáció és keresetek a gyermekjóléti szolgálatokban

Reprezentatívnak nem nevezhető, de több megyére kiterjedő, kis és nagyobb települést egyaránt magába foglaló felmérésem eredménye megdöbbentő: a gyermekjóléti szolgálatok fluktuációja működésük második évének végén meghaladhatta az 50%-ot. Gondoljuk végig: ezen belül az országban működő gyermekjóléti szolgálatok több mint 28%-a önálló családgondozó által végzett egyszemélyes szolgáltatás.

A szociális munka, a segítő kapcsolat bizalmon alapuló emberi kapcsolat. Semmiképpen nem hasonlítható a szimpátián alapuló barátsághoz, mégis fontos megérteni: a család és a segítő közti bizalmas emberi kapcsolatról van szó. Nem mindegy, hogy a segítő személye milyen gyakran változik. Ha egy apró intézmény, vagy egyszemélyes szolgáltatás szakembere cserélődik, akkor maga a szolgáltatás „szűnik meg”, és az új szakember munkába állásától kezd „újjaalakulni”. A gyermekjóléti szolgáltatást elhagyók jelentős részben a pályát is elhagyják. Nem mindig a szociális segítő pályát, hanem a gyermekjóléti szolgáltatást.

A gyermekjóléti szolgáltatást végző szociális munkások közalkalmazottak. Ugyanannyit keresnek, mint a szociális ellátórendszer egyéb szervezeteiben dolgozók. Nem könnyű összehasonlítani, hogy a segítették, a kliensek melyik csoportjával könnyebb, illetve nehezebb dolgozni. De ami a gyermekjólétiben végzett munkát az összes többitől megkülönbözteti, az a felelősség. A gyermekjóléti szociális munkása dönti el, mikor tesz – vagy nem tesz – javaslatot egy gyerek védelembe vételére, kiemelésére. Mindez az ő személyes felelőssége.

Ha a közeljövőben nem rendezik a gyermekjóléti szolgálat munkatársainak bérezését, fennáll a veszélye annak, hogy a megszállottakon kívül csupán a más területen elhelyezkedni nem tudók fogják ezt a felelősségteljes munkát végezni.

Hogyan tovább? – A finanszírozás rendje a megragadható láncszem

Úgy látom, a fő kérdés az, vajon egységessé gyúrja-e a törvénykezés a finanszírozást. Amíg fennmarad az a gyakorlat, hogy alapellátás biztosítására a települési, szakellátás biztosítására a megyei önkormányzatok kapnak állami támogatást, azaz az alapellátásban a település, a szakellátásban a megyei szint nyúl a pénztárcájába, és fizeti az ellátásokat, addig átfogó változás nem várható.

A gyermekvédelmi törvény szerint a települési önkormányzatnak biztosítania kell a szükséges alapellátást a területén élő gyerekeknek (és családjuknak) mindaddig, amíg ez a gyerek alapvető érdekeivel nem ütközik. *De vajon meddig?* Milyen szinten nyújthat a település támogatást a családnak? Mennyi anyagi eszközt képes a település biztosítani annak érdekében, hogy egy-egy gyereket a családjában segítsen tartani? Tudom, hogy a következő mondat túlzottan is leegyszerűsíti a helyzetet, mégis leírom: van-e a településnek éves szinten egy gyerekre vetítve 528 000 forintja arra, hogy segítsen őt családjában tartani? A válasz egyértelmű: nincs ennyi pénze. De az államnak van! Ugyanis ennyi az állami normatíva a 2000. évben egy szakellátásban részesülő gyerekre vetítve. [2007-ben ez az összeg 820 000 forint. – *A szerk.*]

Ilyen egyszerű lenne a megoldás? Adjuk a településnek a szakellátásra szánt összeget (ezzel párhuzamosan szüntessük meg a Területi Gyermekvédelmi Szakszolgálatokat, a megyék által fenntartott gyerekotthonokat, a nevelőszülőkkal kötött szerződéseket pedig bontsuk fel, stb.), bízzuk rájuk (mármint a településekre), hogyan oldják meg a családjából kiemelt gyerek ellátásának feladatát? Magam sem hiszen, hogy ez lenne a megoldás útja. De véleményem

szerint újra kell gondolni a gyermekvédelem egészének pénzügyi támogatási rendszerét.

Teremtsük-e meg a település teljes önállóságát azt illetően, hogy hogyan látja el a területén élő gyerekek gondjain való segítséget? Adjuk-e a kezébe az összes erre a célra fordított állami pénz arányos részét? Mit tenne ekkor egy, a lakóiért valóban felelősséget vállaló önkormányzat? Azon lenne, hogy *minél szélesebb körű prevenciós programot pénzeljen*, hogy a családoknak a biztonsághoz, a gyerekeknek az otthonmaradáshoz minél szélesebb körű segítséget nyújtson. Nem egyszerűen a család anyagi támogatására gondolok itt, hanem a széles értelemben vett prevencióra. Például a nehezebben beilleszkedő gyerekek oktatási intézményben tartása gyakran ütközik anyagi nehézségbe. A gyerekek magatartási problémáinak, beilleszkedési nehézségeinek kezelése külön odafigyelést, sajátos szakértelmet, sokféle szabadidős programlehetőséget kínálni tudó, speciális feladat.

Ahol pedig mindenképpen szükség van a kiemelésre, ott a település dolga lenne megkeresni, megfizetni a szakellátás szolgáltatóját, azt, amelyik a gyerek igényeit a legadekvátabb módon elégíti ki. *A település arra is törekedne, hogy a gyerek szakellátásban tartása a lehető legrövidebb ideig tartson.* Ez nem csupán azt jelenti, hogy a vér szerinti családot körültekintően és sokrétűen segítenék abban, hogy a gyereket vissza tudja fogadni, hanem azt is, hogy amennyiben a segítség ellenére a gyerek nem kerülhet vissza a vér szerinti családhoz, elindítanak a szülői felügyelet megszüntetése iránti pert, s a bíróság egyetértése mellett gondoskodnának arról, hogy a gyerek minél előbb olyan családhoz kerüljön, amelyben végre élni tud.

Ha a szakellátás intézményeit nem megyei szervezet irányítaná, hanem a települések által megfizetett szakmai közösségek, civil szervezetek nyújtanák az ellátást, akkor a szolgáltatás rugalmasabb, változtatásra alkalmasabb volna, mint a ma működő mamut-intézmények. Kisebb lenne az ellenérdekeltség abban, hogy a szakellátott gyerekek száma drasztikusan csökkenjen. Ha a települési

önkormányzat kapná meg a szakellátottak normatívájának „rá eső” részét, s nekik kellene a szakellátás szolgáltatását megoldani, jelentősen több anyagi forrás állna rendelkezésükre, mint amennyit ma az alapellátásra kapnak.

Ahhoz, hogy egy települési önkormányzat el tudjon látni (illetve meg tudjon „rendelni”) minden, a gyerekek védelmét szolgáló ellátást, ismernie kell a helyi igényeket, tudnia kell, nagyjából mire lesz szükség (természetesen nem csupán a gyermekvédelem, hanem az idősellátás, lakásgazdálkodás stb. területén). Ez alapvetően más helyi gondolkodást jelent. Azt ugyanis, hogy a település felmérje a várható igényeket, s a lakosság szociális szükségleteit ismerve megrendelőként szerződjön a szolgáltatókkal (legyenek azok állami, vagy civil szolgáltatók), vagy saját szolgáltatást tartson fenn. Ha a település a megrendelő, akkor saját jól felfogott érdeke lesz a széles értelemben vett prevenció felé elmozdulni, oda több pénzt juttatni, hiszen saját pénztárcáján fogja tapasztalni, hogy hosszú távon a prevenció sokkal olcsóbb, mint a speciális ellátás.

Tudom, hogy a fent leírt, újfajta finanszírozási rendszerre való átállás több szinten is óriási problémákat vet fel, melyek megoldása mind szakmai, mind pénzügyi téren embert próbáló feladat. S ha mindezen gondokra megnyugtató megoldásokat találnánk, a neheze még hátra volna: a szolgáltatásokkal kapcsolatban meg kellene tanulnunk alapvetően másként gondolkodni. Meg kellene tanulnunk a folyton változó szükségletek felmérésének eredményeit figyelembe vevő, folytonosan és rugalmasan változó szolgáltatásokat nyújtani, fenn-, illetve eltartani.³⁶